

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ “ПОГЛЯД ЗІ СХОДУ: ЄВРОПА В АРАБСЬКИХ ДЖЕРЕЛАХ” (Київ, 22–23 вересня 2015 р.)

Міжнародна наукова конференція з такою назвою відбулася 22–23 вересня 2015 року у Києві. Цей захід об'єднав науковців, які займаються дослідженням арабомовних джерел, пов'язаних з історією європейських держав. Провідне місце серед цих письмових пам'яток посідає щоденник подорожі Антіохійського патріарха Макарія III Ібн аз-За'іма країнами Східної Європи в середині XVII століття, написаний його сином і супутником архidiaконом Павлом Алепським (1627–1669). Вже кілька років поспіль науковці Румунії, України та Росії під керівництвом Іоани Феодоров (Інститут досліджень Південно-Східної Європи Румунської академії) працюють у межах спільного академічного проекту над підготовкою критичного видання цього важливого історичного джерела мовою оригіналу з коментованим англійським перекладом. У 2011 та 2013 рр. у Бухаресті відбулися міжнародні колоквиуми, присвячені дослідженню спадщини Макарія Антіохійського і Павла Алепського. У 2015 р. учасники проекту вирішили провести відповідний захід у Києві. Не останню роль у цьому відіграло давнє бажання зарубіжних колег побачити історичні пам'ятки, детально описані Павлом Алепським, які збереглися до наших часів.

Організаторами зустрічі стали Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського Національної академії наук України, Центр візантійської історії та цивілізації (UMR 8167), Інститут досліджень Південно-Східної Європи Румунської академії, а також історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка, на базі якого відбулась конференція. З-поміж заявлених 19 доповідей було виголошено шістьнадцять. У роботі конференції взяли участь дослідники з України, Франції та Румунії.

На відкритті конференції учасників привітали директор Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України Олександр Богомолів та декан історичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка Іван Патриляк, а також співорганізатор конференції, представник Румунської академії Іоана Феодоров. На конференцію завітав і аташе з питань університетського й наукового співробітництва Посольства Франції в Україні, директор Французько-українського центру університетського та наукового співробітництва пан Сільвен Ріголле, адже французька сторона, зокрема Центр візантійської історії та цивілізації в Парижі (UMR 8167 Orient et Méditerranée / Monde byzantin) в особі Віри Ченцової, доклала найбільших зусиль для організації цього заходу.

Більшість доповідей було присвячено різним питанням, так чи інакше пов'язаним зі спадщиною двох видатних церковних діячів і мандрівників XVII століття – патріарха Макарія Антіохійського та його сина Павла Алепського. У доповіді Юлії Петрової (Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України) за результатами тривалої текстологічної роботи представлено висновки про співвідношення списків рукопису “Подорожі патріарха Макарія”. До видання критичного тексту залучено чотири найважливіші рукописи: список Національної бібліотеки Франції (найповніша і найстаріша редакція кінця XVII ст.), лондонський список 1765 р. (Британський музей), дамаський список 1699 р. (Інститут східних рукописів РАН,

Санкт-Петербург) та київський список (XVIII ст.), привезений Агатангелом Кримським із Сирії (особовий архів професора Омеляна Пріцака в НаУКМА). У результаті зіставлення рукописів вдалося встановити, що він був переписаний з петербурзького.

Керівник проекту з видання тексту щоденника Павла Алепського Іоана Феодоров (Інститут досліджень Південно-Східної Європи Румунської академії), яка чимало років присвятила роботі над рукописом сирійського архідиякона, нещодавно опублікувала окремим виданням частину арабського тексту, яка стосується перебування мандрівників у Дунайських князівствах, з коментованим перекладом на румунську мову¹. У своїй доповіді вона зробила огляд найважливіших з точки зору історичної науки повідомлень Павла Алепського про румунських правителів XVII століття.

Доповідь Овідіу Олара з Інституту історії імені Ніколае Йорга Румунської академії також була присвячена подорожі патріарха Макарія, зокрема документам, виданим або підписаним патріархом у Волощині, які зберігаються в румунських архівах (наразі дослідник виявив 15 таких документів). У доповіді Наталії Сінкевич (Київ – Тюбінген) йшлося про спостереження Павла Алепського щодо шанування святих в українському суспільстві XVII століття та кореляцію цих повідомлень з даними інших джерел.

Доцент КНУ імені Тараса Шевченка філолог-іраніст Олена Мазепова презентувала результати текстологічного дослідження загадкового фрагмента перською мовою в “Подорожі Макарія”, який був нашвидку переписаний Павлом Алепським. Залучивши дані історичних джерел, дослідниця ідентифікувала імена трьох посадових осіб, згаданих у листі перського шаха до царя Олексія Михайловича, та вперше запропонувала реконструкцію змісту листа, який досі залишався неперекладеним через надто викривлену орфографію.

Співорганізатор конференції, асоційований член паризького Центру візантійської історії та цивілізації Віра Ченцова присвятила свою доповідь відомому портрету патріарха Макарія Антіохійського в “Титулярнику” 1672 року. Дослідниця вказує на те, що риси обличчя антіохійського ієрарха мають явну схожість із більш раннім (1627 р.) гравіюваним зображенням майбутнього Александрійського патріарха Митрофана Крітопулоса, і припускає, що тогочасні митці могли спиратися на західні гравюри як зразок.

Завідувач відділу класичного Сходу Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України професор Валерій Рибалкін розповів про внесок львівського сходознавця Яреми Полотнюка в дослідження тексту “Подорожі патріарха Макарія”. Він був першим в Україні, хто досліджував рукопис Павла Алепського за розширеними списками й опублікував переклад низки фрагментів про “країну козаків” з науковими коментарями. На жаль, значна частина доробку дослідника залишається в рукописному вигляді в його особовому архіві.

Втім, тематика доповідей не обмежувалася лише літературною спадщиною Макарія Антіохійського і Павла Алепського й охоплювала ширше коло питань, зокрема відносини християн Близького Сходу з країнами Європи. Доповідь провідного наукового співробітника Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України Юрія Кочубея стосувалася історії контактів православного Сходу з Україною. Дослідник підкреслив роль “Православного сповідання віри” Київського митрополита Петра Могили в поглибленні зв’язків між православним Сходом і Україною, вказавши на існування арабомовного перекладу цього твору 1675 року, рукопис якого зберігається в Патріаршій бібліотеці в Дамаску.

Аспірант Університету Париж-IV Сорбонна і Католицького інституту Парижа Шарбель Нассіф розповів про літургійні реформи, що відбувалися в православних церквах у XVII столітті завдяки діяльності таких ієрархів, як Алепський митрополит Мелетій Карме, Київський митрополит Петро Могила та Московський патріарх Нікон.

Доповідь дослідниці з Франції Поль Фаме-Тьєрі (Париж, Вища практична школа) була присвячена рукопису подорожі сирійського мароніта Ханни Дьяба з Алеппо до Парижа на початку XVIII століття. Рукопис алепського купця-мандрівника зберігається в єдиному списку у Ватиканській бібліотеці і досі не опублікований мовою оригіналу. Дослідниця є одним із перекладачів цього твору французькою мовою; це видання щойно вийшло у Франції². Як носій алепського діалекту арабської мови пані Поль поділилася також своїми спостереженнями щодо мовного стилю обох мандрівників з Алеппо – архидиякона Павла і Ханни Дьяба, зазначивши, що син патріарха володів арабською літературною мовою значно краще і намагався писати більш вишуканим стилем, ніж його земляк, який часто використовував суто алепські діалектизми.

“Подорож патріарха Макарія” не єдине арабомовне історичне джерело, яке містить важливі відомості про минуле України та Європи. Як відомо, арабські рукописи є одними з найдавніших джерел з історії слов’ян, Києва та Київської Русі. Саме тому оргкомітет запросив до участі в конференції провідних дослідників цієї проблематики. Зокрема, професор Луганського національного університету імені Тараса Шевченка Віктор Крюков зробив повідомлення про територію та населення Західної Європи очима арабських мандрівників IX–X століть. Картині світу у творах арабських мандрівників була присвячена доповідь доцента Львівського національного університету імені Івана Франка Сергія Козловського. Доповідь завідувача відділу Євразійського степу Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України професора Олега Бубенка стосувалася інтерпретації академіком А. Ю. Кримським проблеми юдаїзації хозарів за даними арабських джерел. Науковий співробітник відділу сучасного Сходу Денис Шестопаець розповів про дослідження професором Омеляном Пріцаком арабомовних джерел з історії Східної Європи, результати якого представлені в III, досі не опублікованому томі монографії вченого “Походження Русі”. Дослідниця Оксана Василюк із відділу Євразійського степу повідомила про неопубліковану працю професора Харківського університету Андрія Ковалівського про башкирів у X столітті за записами відомого арабського мандрівника Ібн Фадлана. На завершення вчений із Франції Константин Цукерман (Вища практична школа (IV секція); Центр візантійської історії та цивілізації – UMR 8167) розповів про підготовку видання повного зібрання праць професора Луганського університету Вольфа Бейліса.

Доповіді супроводжувалися жвакими дискусіями. Після завершення роботи конференції зарубіжні учасники відвідали особовий архів професора Омеляна Пріцака в НаУКМА, де мали нагоду побачити київський список “Подорожі патріарха Макарія” та інші рукописи і рідкісні видання.

У 2016 році планується публікація матеріалів конференції окремим збірником. Щодо наступної зустрічі дослідників спадщини Макарія Антіохійського і Павла Алепського, а також інших арабомовних джерел з історії Європи, наразі розглядається можливість організувати її в одному з великих міст, яким проїжджали сирійські мандрівники і пам’ятки якого були описані допитливим Павлом Алепським.

¹ Paul din Alep, Jurnal de călătorie în Moldova și Valahia, studiu introductiv, ediția manuscrisului arab, traducere în limba română, note și indici de Ioana Feodorov. Cuvânt înainte de Răzvan Theodorescu. București: Editura Academiei Române; Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2014.

² Hanna Dyâb. D’Alep à Paris. Les pérégrinations d’un jeune Syrien au temps de Louis XIV. Trad. de Bernard Heyberger, Jérôme Lentin, Paule Fahmé-Thiéry. Arles, Actes Sud, Sinbad, 2015.